Әдәбијјат гәзети

19 март 1993-чү ил.
№ 11 (2862)

НӘРИМАН ҺӘСӘНЗАДӘ

ИРАН ДӘФТӘРИ

«Лалә» паркы Теһранын ән көзәл, бәлкә дә ән сәфалы истираһәт јерләриндән бириди. Шәһәрин мәркәзиндә салыныбды. Кәнардан баханда галын мешәликди, гојнуна оланда ачыглыг вә кенишлик. Уча чинар ағачлары буну белә көстәрир. Теһранын јарашыглы меʼмарлыг абидәләриндән олан «Лалә» һотели дә парка битишик тикилмишдир. 12 мәртәбәли назик, уча бина чинарларла «чијин-чијинә» дајаныр, бири-биринә јарашыг верирдиләр.

Иран Ислам Ингилабынын 14-чү илдөнүмүнү бајрам еләмәк үчүн бураја 54 өлкәдән 250-дән чох гонаг дәʼвәт едилмишди. Һотелин габағы, бәлкә дә бүтүн әтрафы чаван полис ишчиләрилә әһатә олунмушду. Гонагларын тәһлүкәсизлијини горујурдулар. Теһран һәгигәтән кәлин кими бәзәдилмишди, милли бајрам әһвалруһијјәси һәр аддымда һисс олунурду.

Иранда нәзәрими биринчи чәкән адамларын һәссаслығы, бири-бирилә мәдәни үнсијјәти, садәчә олараг Шәрг истиганлылығы олду. Бунун әсас сәбәбини мән Иран әдәбијјатында көрдүм вә бу барәдә ахырынчы зијафәт кечәсиндә дедим. Буну Фирдовсидән Шәһријара кими шаирләрин хидмәти кими гијмәтләндирдим.

Вахтилә Ирандан бизә «пәнаһ» кәтирән бачы-гардашларымыз Сәʼдидән, Һафиздән, Хәјјамдан, Ширазидән, Низамидән мисаллар кәтирәрдиләр. Бизим савадлы бәдбәхтләр исә Лениндән, Сталиндән, Марксдан. Һәјатымыз нечәјдисә, мәʼнәвијјатымыз да еләјди. Өзүмүз өзүмүзә нәинки јад идик, һәтта ғәним олмушдуг. «Јени әхлаг», «јени әнʼәнә» «јени мәдәнијјәт» јарадырдылар. Миллəти мәһв еләмәјин биринчи шәрти, сән демә, адәт-әнʼәнәни лағв гојмаг имиш. Нәнә-бабаларымызын мүгәддәс адәтләри «феодализм галығы» олмушду. Русфасон мүғәнниләримиз «јенилик-чи» «новатор» идиләр. Шеʼрдә дә беләјди. Гәзәл, гошма јазмаг примитивлик сајылырды. Көрәк империја шаири Мајаковскинин јамсылајајдын.

Иран Ислам Республикасынын мәдәнијјәт назири чәнаб Ларичани илә сөһбәтим заманы үрәјимдән кечирдијим һиссләрин бәʼзиләри дә елә бунлар иди.

Милли бајрамда иштирак етмәк үчүн сәккиз нәфәр дәʼвәт олунмушдуг. Академик Зија Бүнјадов, академик Муса Рүстәмов, профессор Ағамуса Ахундов, «Халг гәзети»нин баш редактору Тофиг Рүстәмов, «Сәһәр» гәзетинин баш редактору Мәзаһир Сүлејманзадә, «Ислам дүнјасы» гәзетинин баш редактору Бабахан Бөјүккишијев, «Азәркитаб»ын баш директору Рауф Мәммәдзадә вә бу сөһбәтин јијәси.

Бакыја гајыдандан сонра Т. Рүстәмовун, М. Сәһәрин, В. Бөјүккишијевин публисист гәләмлә јаздыглары сәфәр гејдләрини миннәтдарлыгла охујуб, јенидән о күнләри јашадым.

Чәнаб Ларичани бәстәбој, гарасаггал, ајдын сималы вә тәмкинлә данышан чаван адамды. Үзүндәки тәбии тәбәссүм һөрмәт һисси ојадырды.

Көрүшүмүз «Лалә» һотелиндә, чәнаб Шеʼрдустун гәраркаһында олду. О, бүтүн бу бөјүк тәдбирин рәһбәри иди. Амма бизә диггәтини һеч вахт әскик етмирди. Әксинә, биз ондан үзр истәјиб, өз ишләрини гајдаја салмасыны хаһиш едирдик. О, тәрчүмәчимиз иди. Чәнаб Ларичани, Шеʼрдуст, Рауф Мәммәдзадә вә мәним арамда олан мүкалимәләр заманы, тәбиидир ки, мәдәни әлагәләримизин даһа да кенишләнмәсиндән данышдыг. Сон вахтларда Бакыда «Вәһдәт» адлы күчлү бир әтбәәнин тәшкили илә бағлы мүгавиләнин имзаланмасы, шәһәримиздә «Шәһријар» гәзетинин нәшри (көркәмли Иранշүнас тәдгигатчы, профессор Рүстәм Әлијевин баш редакторлуғу илә чыхыр), «Низами» адлы јени бир мәчмуәнин нәшри барәсәки тәдбирләр, Бакы зијалылары илә кениш јарадычылыг әлагәләри сахлајан Ағаји Сәмәд Бәширинин рәһбәрлик етдији «Әлһүда» нәшријјатынын бөјүк китаб мағазасы, устад Шәһријарын әсәрләринин, Иран классик әдәбијјатынын нәшри, Шәһријар мәрасимләри вә Низами јубилејләринин шәрикли кечирилмәси кими бөјүк тәдбирләр әлагәләримизин кениш миғјас алдығыны көстәрир. Дөвләт катиби Пәнаһ Һүсејновун, парламент спикери Иса Гәмбәрин вә башга сијаси хадимләрин кедиш-кәлиши бу ишин даһа да гајдаја салынмасында бөјүк имканлар јарадыр.

Ешитмишдим ки, Иран Ислам Республикасынын баниси Имам Хомејни гәзәлләр јазырмыш. Амма өзүнә гәдәр һеч кәсә билдирмәјиб. Бир нечәсинә гулаг асмышдым, сәтри тәрчүмәсини дә демишдиләр. Бөјүк Фүзулимизин күчлү тәʼсирини көрдүм. Сонра дедиләр ки, Хомејни Иргада, Нәчәфдә тәһсил алмыш. Фүзулинин тәдгигатчылары, бөјүк мүтәфәккир Шәрг алимләри она дәрс демишләр. Јәʼни бу тәʼсирин гајнаглары да мәʼлум иди. Бунлар Чәнаб Ларичани үчүн олдугча мараг доғурду. Өзүнә хас тәбиилијилә тәшәккүрүнү билдирди. Гүдрәтли фарс поезијасы Азәрбајчанда һәмишә севилмиш вә охунмушдур. Онун јарадычыларынын адларыны аналар өз ушагларына гојуб, һәмин адларла чағырмышлар. Инди биздә нә гәдәр Фирдовси, Хәјјам, Сәʼди, Шираз вар. Амма һеч бири шаир дејил. Бизим миллəтин балаларыды. Мән дедим ки, фарс дили Азәрбајчанда кениш тәдрис едилир. Јәгин Фүзулинин, Низаминин, Саһибин, Шәһријарын анадили дә Иранда кениш тәдрис едиләчәкдир.

Сөһбәтимиз доғрудан да гаршылыглы һөрмәтлә кечди. Чәнаб Ларичани ахырда Шеʼрдуста мүрачиәтлә бир шејә һәсәд апардығыны билдирди: — Сән түрк дилиндә чох көзәл, чох рәван данышырсан, — деди. Шеʼрдуст фарсча да елә беләдә, ширин, рәван данышырды.

Мән бир даһа јәгин еләдим ки, халглар вә дөвләтләр арасында јахынлыг, кедиш-кәлиш әлагәси ајры-ајры вәзифә саһибләринин шәхси кејфијјәтләриндән чох асылыды.

Чәнаб Шеʼрдуст бизи чај сүфрәсинә дәʼвәт етмишди. Сөһбәтимиз Азәрбајчандан иди. Програма көрә Мәшһәдә јола дүшәсидик. Амма бизим нүмајәндәләрин, демәк олар, һамысы о мүгәддәс јери көрмүшдү. Тәкчә профессор Ағамуса Ахундов көрмәмишди. Исфаһана кетмәк тәклифини Мәзаһир Сүлејманзадә верди.

Исфаһан Теһрандан «Боинг» тәјјарәсилә 50 дәгигәлик јолду. Олдугча кенишликди. Көзүн ишләдикчә бах, дүзләр узаныб кедир, сәһра битмәк билмир. Әсл аран јериди. Бәләдчи дејирди ки, Исфаһанын 3 милјон јарым әһалиси вар, шәһәрин өзүндә милјон јарым јашајыр. Устад Низами вахтилә «о бәзәкли назәнин шәһәр» дејә, Исфаһаны һејранлыгла гәләмә алмышды. Һәлә 1597-чи илдә Иран империаторлуғунун пајтахты Исфаһан олуб.

Аеропортдан шәһәрәчән јол боју адда-будда күнбәзләр көрүнүрдү. Бәләдчи мәʼлумат верирди ки, вахтилә һәр бир күнбәз бир нечә мин көјәрчин тутурмуш. Инди көз ишләдикчә узанан аран јери вахтилә бостан саһәләри имиш. Дирриқ јери. Көјәрчинләр азотвәзи јери тәбии күбрәләјирмиш. Шәргин һеч бир јериндә (бәлкә дә мәһз көјәрчин пејининә көрә) Исфаһан гарпызы-јемиши кими дадлы неʼмәт олмазмыш. Демәли, бу сајсыз-һесабсыз күнбәзләр бостанлар үчүн тикилибмиш. Инди бурада да о тәбии көјәрчин күбрәси әвәзинә торпаға кимјәви маддәләр верир, ону һалдан салырлар.

Јајда Исфаһанын шәргиндә 40 дәрәчә исти олдуғуну дедиләр. Јағыш аз јағыр, гураглыг олур. Амма мараглы бир шеј дә данышдылар. Шәһәрин кәнарындан бир чај ахыр. Бизим дилимизә тәрчүмәдә «Доған», «Артан» чај адыны дашыјыр. Ону ријази јолла једди јерә бөлүб, шәһәрин ичәриләринә доғру ахыдыблар. Инди шәһәр елә бил сујун ичиндә үзүр. Ахшам үстү, демәк олар ки, бүтүн шәһәр әһли һәмин чајын саһилинә кәлиб истираһәт едир, әјләнирләр, балача көмиләрдә кәзинтијә чыхырлар. Бајрам күнләри олдуғундан шәһәрин ағачлары сары, ағ, јашыл рәнкә бојанмыш лампалардан бар кәтирмишди. Будагларыны әјиб «гырырды».

Бу дәфә мәним хаһишимдән сонра даһи Азәрбајчан шаири Саиб Тәбризинин мәзарыны зијарәт етдик, ејванын габағында шәкил чәкдирдик. Өз дөврүндә јүксәк поетик уғурлар әлдә едән шаир «...гәзәлдә јени бир шивә јаратмышдыр вә буна көрә она гәзәл башчысы ады вермишләр». (М. Тәрбијәт). Бөјүк шаирин мәзары XVIII әсрдән индијә кими горуныб сахланыб, үстү кәтүрүлүб, ајрыча бир саһә ајрылыбды. Иранда шеʼрә-сәнәтә, шаирә һәмишә бөјүк һөрмәт-еһтирам олубдур.

Исфаһанда бизә Зәрдүшт дөврүндән галма атәшкаһларын хәрабәләрини көстәрдиләр. Атәшкаһлар уча дағларын лап зирвәсиндә тикилмишди. Низами Кәнчәви «Искәндәрнамә» әсәриндә јазыр ки, Искәндәр Дараны мәғлуб едәндән сонра Ирандакы атәшкаһлары дағыдыр, «Авеста»ны да јандыртдырырды.

Низами сонра көстәрир ки, Искәндәр «Адәрабадкан (Азәрбајчан — Н. Һ.) тәрәфә јөнәлди. Һәр јердә атәш көрәркән... оду сөндүрүрдү. «Зәнд»и силдирирди...».

«Орада хәзинәләри кизлиндә сахлајырдылар, онлара һеч кәсин әли чатмазды. Варлылар вариси олмајан һалда өз малыны атәшкаһа гојардылар». «Искәндәр бу биналары хараб етдикчә, хәзинә су кими ахырды...». Атәшкаһларда көзәл гызлар да сахланырмыш. «Зәнд» әфсунундан мәст олан гызларын «бүтүн ишләри зарафат вә гәмзә имиш, каһ әфсанә дејәрмишләр, каһ да әфсун охујармышлар...».

Исфаһанда мөʼчүзәләр чох иди. Бир шамла гыздырылан бөјүк һамам, силкәләјәндә дибиндән тәрпәнән мәсчид минарәси. Һәр икисиндә шикилисләр бу сирри өјрәнмәк мәгсәдилә әл кәздирмиш вә тәразлығы позмушлар. Инди јалныз мәсчидин бир минарәси силкәләнәндә, өзүлүндән тәрпәнирди. Бу мәсчиди Чинкиз ханын нәвәләри тикдирмишдиләр.

Бизи кәздирән автобус кәлиб бир христиан килсәсинин гаршысында дајанды. Дәʼвәт етдиләр ки, гонаглар дүшүб бахсынлар. Дүзү, гәфилдән билдик ки, бура ермәни килсәсиди. Габағында да шүар јазмышдылар. Бајгадан бәри һејранлыгла зијарәт етдијимиз вә едәчәјимиз тарихи јерләрә бахмаг һәвәсимиз бирдән-бирә өлдү. Сән демә, һәлә XVII әсрин әввәлләриндә шаһ Аббас Исфаһанда бир ермәни гәсәбәси салдырыбмыш. «Иран тарихи» китабында буну белә изаһ едирләр ки, шаһ Аббас Мәркәзи Иран әһалисинин сајыны артырмаг мәгсәдилә Ширвандан, Шәрги Күрчүстандан вә Шәрги Ермәнистандан кәндлиләри вә сәнәткарлары аиләләри илә бирликдә бураја көчүрүб кәтиртдирирмиш. О вахт тәкчә Кахетијадан 100 минә гәдәр күрчү Ирана көчүрүлмүшдү. Күрчүләрин халг гијамына һәср олунмуш «Кеорки Саакадзе» филми бу һадисәләрдән бәһс едирди.

Ермәни коммерсантлары шаһын кизли әнскәнифијјатында Иранын харичи ипәк тичарәти саһәсиндә хүсуси фәалијјәт көстәрирләрмиш.

Биз еʼтираз әламәти олараг автобусдан јерә дүшмәдик, наразы галдығымызы бәләдчијә дә билдирдик.

Аеропортда әјләшиб тәјјарәнин учмасыны көзләјирдик. Телевизијада тәсадүфән Тофиг Рүстәмовун чыхышыны көрдүк. О, Азәрбајчандакы вәзијјәтлә бағлы мүхбирлә сөһбәт едирди. Јенә дә биз 50 дәгигәдән сонра Теһранда идик. Сөһбәтимиз Исфаһандан, онун тәнрарсыз меʼмарлыг абидәләриндән, гонагпәрвәр инсанларындан иди. Бир дә бөјүк Саиб Тәбризинин гәзәлиндән бир мисраны тәкрар едирдик:

...Нә јахшы күн олар о күн бир дә Исфаһана кедәм.

Иранын һөкумәт гәзети «Етталет»дә мәним мүсаһибәми вә шәклими вермишдиләр. Һәмин сәһифәдә Бабахан Бөјүккишијевин дә чыхышы вә шәкли вар иди. Бизим икимиз дә Ислам ингилабынын 14-чү илдөнүмү барәдә өз үрәк сөзләримизи демишдик вә ермәни тәчавүзүнүн төрәтдикләри фачиәләрдән сөһбәт ачмышдыг. Иранда кәлән гонагларла мәтбуат чох һәссаслыгла марагланыр, онларын чыхышларыны, рәʼјләрини чап едирди.

Мәни о күн Азәрбајчан Республикасынын Теһрандакы сәфирлијинә Иранын баш чәрраһы, әзизимиз доктор Чавад Һејʼәт апарды. Иранда олдуғуму ешидиб зәнк вурмушду. Бакыдакы достларыны хәбәр алды, мүһарибә илә бағлы чохлу суаллар верди. Сонра разылашдыг ки, сәфирлијә кедиб Нәсиб бәјлә көрүшәк.

Нәсиб бәј Теһрана көндәрилән илк фөвгәлʼадә вә сәлаһијјәтли сәфиримиздир. Онун 1918 — 1920-чи илләр Азәрбајчан Демократик Республикасы илә бағлы илк елми тәдгигатларыны «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетиндә ишләдијим вахтларда дәрч етмишәм. Онлар охучуларын дәрин рәғбәтини газанмышды, илк мәʼлуматлар иди. Бу истеʼдадлы кәнч алим әввәлләр дә Иранда тәрчүмәчи кими ики ил ишләмишди. Иран тарихини вә фарс дилини көзәл билир. Тәвазөʼкар вә сијаси мүһакимәјә малик кәнчләримиздәнди. Биз һәм дә Мәммәд Әмин партијасынын үзвүјүк, бир гәләм достумун дедији кими: фиргәдашыг.

Чавад Һејʼәт машыны сахлајыб бир бинанын гүлләсиндә Республикамызын үчрәнкли бајрағыны нишан верди. «Бир кәрә јүксәлән бајраг, бир даһа енмәз» афоризми јадымыза дүшдү. Икимиз дә тәкрар етдик. Сонрадан јаздығым шеʼрин илк мисралары елә орадача үрәјимдән кечди: «Сәни галдыранача чан вердик, нә гәдәр чан...».

Нәсиб бәј сәфирлијин проблемләриндән гысача данышды вә достларына гајыдандан салам чатдырмағымы хаһиш етди.

Чавад Һејʼәт бир аз нараһат иди. «Кејһан» гәзетиндә «пантүркчү» адландырмышдылар. Өзүнүн баш редактору олдуғу «Варлыг»да рус империјасынын тәʼгиб етдији вә дидәркин салдығы Алмаз Илдырым һаггында көзәл бир мәгалә јазмышды. Шаирин өзүндән Вәтән һәсрәтли шеʼрләрини мисал кәтирирди.

Бунлары Нәсиб бәјә дејәндә о күлүмсәди: — Охумушам, — деди, — «Варлығы» да охумушам, «Кејһаны» да. — Кимсә зәнк вурду, ара кәсилди.

Биз һәмин күнүн икинчи јарысы јаралы әскәрләримизлә көрүшдүк. Мәни хәстәханаја апаран машынын сүкаңы архасында сәфирлијин икинчи катиби, кәнч дипломат Сәмәд бәј Бајрамзадә әјләшмишди. Теһранда машын һәддән артыг чохду. Бөјрүбашы әзилмәмиш машын исә чох азды. О, сағ-саламат кәлди вә мәнимлә јол боју ширин сөһбәтләр дә еләди. Теһранда Азәрбајчан сәфирлијинин илк бина дашларыны гојанлардан бири олан бу кәнчин сөһбәти олдугча мараглы вә јени иди.

Халг артисти Алим Гасымову хәстәханада јаралыларымыз гаршысында охујан көрдүк, башымызла саламлашыб әјләшдик. Сонра Алим бојин һәмкары Чабир адлы бир кәнч дә көзәл муғам охуду, Иранын танынмыш мүғәнниси Әсәдзадә дә сәсини Алимин, Чабирин сәсинә гатыб зәнкуләләр вурду. Һамымыз алгышладыг. Чобһәчиләрдән бири хаһиш етди ки, ојун һавасы чалсынлар. Галхыб ојнады. Көзүмүз долду. Јанымда әјләшән һәкимләрдән Һачы Давуд вә Һачы Шамил (һәр икиси түрк һәкимләри идиләр) нараһат олмушдулар ки, чијәрләриндән гәлпәләри јенинчә чыхармышыг.

Мән өз чыхышымда онлара хејирдуа вердим, һәкимләрә разылығымы билдирдим, Иран һөкумәтинин бу гајғысыны халгымызын унутмајачағыны дедим. «Бүтүн милләтләрә» китабымы ојнајан јаралы әскәрә јадикар бағышладым вә ахырда чохлу шәкилләр чәкдирдик.

Чәнаб Шеʼрдусту бир ил бундан габаг танıјырдым. О да нәшријјатчыдыр. Теһранда «Әлһүда» нәшријјатынын баш директору ишләјир. Иран Ислам Республикасы маариф назиринин дә мүавинидир. Тәбриздә анадан олуб. Иран Ислам Ингилабынын јубилеј күнләринә мәни чәнаб Шеʼрдуст дәʼвәт етмишди. Бу јахынларда Бакыда фарс поезијасынын гајнаглары мөвзусунда мүвәффәгијјәтлә диссертасија мүдафиә едиб, алимлик елми дәрәчәси алмышдыр.

Илк танышлығымыз заманы она өз китабымы бағышламышдым. Бир мүддәт кечәндән сонра Бакыда Ағаји Сәмәд Бәшәри јаныма кәлмишди, иш јеринә. Бөјүк Шәһријарын «Һејдәрбабаја салам» поемасынын өз сәсилә јазылмыш касети вә устадын әлјазмасы олан шеʼрләр китабыны бағышлады. — Шеʼрдуст Теһрандан көндәриб, — деди.

Доғма сазымызын һәзин сәдалары алтында шаир арада изаһат верә-верә поемасыны охујурду. Бу әсәр инди мәним столүстү китабым, тәбризли гардаш-бачыларымын исә «Гурʼан» китабыдыр. Бу о поемадыр ки, тәбризли гызлар-кәлинләр ипәк парча үстә ипәк салларла ону бејт-бејт, бәнд-бәнд көчүрүр, тохујурлар, шәкиләвәзи чәрчивәләрә салыр, евләринин диварындан асырлар. Бөјүк Шәһријар гәлбинин бүтүн ағрысыны-ачысыны бизим түрк дилинин Тәбриз шивәсиндә, јәʼни анасы илә нечә данышырдыса, еләчә дә гәләмә алмышды. Булағын көзү ачылмышды. «Мәним дә бир адым кәлсин дилинә» дејә торпаға, ел-обаја сығынмыш, гајғысыз ушаглығына, сојкөкүнә гајытмышды.

Ағаји Шеʼрдустла һәр көрүшүмдә истәр-истәмәз Шәһријары хатырлајырам, бу нәчиб инсана үрәјимдә һәмишә бир разылыг һисси баш галдырыр. Сонралар мән дә истәдим ки, бизим нәшријјатлар белә «охујан китаблар» бурахсынлар. Америка нәшријјатларында бу тәчрүбәдән истифадә едирләр вә чохлу кәлир көтүрүрләр. Јәʼни касетә јазылыр әсәр, мүәллифин, јахуд актјорун сәси дә охучу үчүн јадикар галырды. Нә исә, баш тутмады. Баһа чыхды. Һәр һалда аз тиражла бәʼзән мүәллифләри биз дә беләчә нәшр едиб, һәдијјә китаблары кими јаја биләрик.

Күнортаүстү Мәзаһир Сүлејманзадә, Рауф Мәммәдзадә, Бабахан Бөјүккишијев вә мән «Әлһүда» нәшријјатынын китаб мағазаларында олдуг. Китабларын Кирил әлифбасында олмасы о гәдәр дә охучу јыға билмир. Тарихи романлары, республиканын бу күнүнә, тарихинә һәср олунмуш сәнәдли материаллары, хәритәләри даһа чох истәјирдиләр. «Азәркитаб»ын баш директору Рауф Мәммәдзадә мағазанын мүдири вә сатычы илә јени көндәриләчәк китаблар барәдә, бу илин јајында Теһранда ачылачаг Азәрбајчан китаб сәркиси барәдә ишкүзар сөһбәтләр едирдиләр.

«Әлһүда» нәшријјаты Иранын ән бөјүк вә мәшһур нәшријјатларындандыр. Онун МДБ өлкәләриндә, АБШ-да, Инкилтәрәдә, Франсада, Алманијада, Мисирдә китаб мағазалары фәалијјәт көстәрир.

Теһранда бизим әдәбијјатымызын, поезијамызын нүмунәләри јајаныр. Гәләм достлары Сөнмәзин, Саваланын, Саплағын, Елоғлунун, Азәршаһи Атәшин, Ағшын Ағкөмәрлинин, Фәрзанәнин, Әскәр Фәрдинин, Рза Пашазадәнин, Кәриминин, Солмазын, Әргәванын јазыларыны әлимә кечән кими мәмнунијјәтлә охујурам. Онларын бәʼзиләри Тәбриздә јашајыб јарадырлар. Теһранда кино сәнәти саһәсиндә чалышан Ағаји Әли Сәдәддин кими истеʼдадлы кәнчләр дә Бакыда өзүнә чохлу достлар газанмышдыр. Ону мәнимлә һөрмәтли гәләм достум Пируз Дилинчи таныш етмишди.

Иранын баш чәрраһы, көзәл әдиб вә дилчи-алим Чавад Һејʼәт «Варлыг» мәчмуәсинин әтрафында ән јахшы әдәби гүввәләри бирләшдирибди. Һәм Иранда, һәм Түркијәдә, һәм дә бизим бу тајдакы Азәрбајчанда әдәби-елми фикри мүнтәзәм шәкилдә изләјир, бизи онлара, онлары бизә тәгдим едир. Бу, јеканә мәчмуәдир. Доктор Чавад Һејʼәт дејирди ки, Теһран хәстәханасында мүаличә олунан јаралылар үчүн Азәрбајчан Республикасынын Дахили Ишләр назири Искәндәр Һәмидов бөјүк гајғы көстәрир. Искәндәр Чавад Һејʼәтә, бизим јаралыларын чәрраһијјәсиндә хүсуси хидмәтләринә көрә шәхси һесабына һөрмәт етмиш, гызыл үзүк, гијмәтли халы вә башга һәдијјәләр бағышламышды. О, бунлары оғул пајы кими гәбул етмишдир.

Парисдәки һәкимләр ассосијасијасы рәјасәт һејʼәтинин үзвү доктор Чавад Һејʼәт Иранда илк дәфә үрәк көчүрүлмәси саһәсиндә уғурлу чәрраһијә әмәлијјатлары апармыш шәхсијјәтдир. Бу бөјүк алимин Түркијәдә, Иранда, Бакыда, Парисдә вә дикәр өлкәләрдә чохлу китаблары нәшр олунмушдур.

Сәһәр јемәјиндән сонра бизи Имам Хомејнинин оғлу Һөччәтүлислам Сејид Әһмәдин көрүшүнә апардылар. Аиләсилә бирликдә вахтилә атасынын јашадығы евдә галырды. Чох кәнчди, ағбәнизли, учабојлудур, чијнинә шабаләды рәнкдә әба салмышды. Башында ағ чалма вар иди. Ислам Ингилабына аид мәзмунлу чыхыш етдикдән сонра јашадығы евин икинчи мәртәбәсиндә гонагларын бир групуну гәбул етди. Астадан, тәмкинлә данышырды.

Мән ичазә истәјиб әввәлчә ингилабын јубилеј күнләрини тәбрик етдим, сонра да һәр күн онларда шәһидләр вердијимизи дедим: Сејид Әһмәдин јанында Мисирин, Иорданијанын, Әфганыстанын, Аркентинанын, Австријанын, Сенегалын, Замбијанын вә башга өлкәләрин нүмајәндәләри әјләшмишдиләр. Дедикләрими бир түрк оғлу тәрчүмә едирди.

Сејид Әһмәд мәни һөрмәтлә динләди. Биринчи сөзү бу олду ки, биз гардашыг. Сонра деди ки, ингилаб она көрә ингилаб олур ки, онун шәһидләри олур. Сејид Әһмәд Иранын да шәһидләр вердијини, сон гәләбәјә гәдәр халг мүбаризәсинин давам етдириләчәјини билдирди, сијаси-ичтимаи мәсәләләри гысача шәрһ етди.

— Иншаллаһ, мүһарбә гуртарар, — деди. — Халгларымыз севинәр. Биз сизин тәрәфиниздәјик.

Иран Ислам Республикасынын рәһбәри Сејид Әли Ајәтулла Хаменејинин көрүшүнә кетдик. Сәһнәдә садәчә бир стол гојулмушду, онун да үстә микрафон. Ајәтулла Хаменеји кәлиб креслода әјләшди, сол әли илә гонаглары алгышлады, һамы халы дөшәнмиш јердә бардаш гуруб әјләшәндән сонра чыхышына башлады. Ајәтулла Ислам ингилабынын нә демәк олдуғуну изаһ етди, онун Шәргдә вә бүтүн мүсәлман дүнјасында әһәмијјәтиндән данышды. Ајәтулла өз азадлығы, мүстәгиллији уғрунда мүбаризә апаран халглардан Боснија — Һерсоговинаны, Тачикистаны, Фәләстини мисал кәтириб, онларын һагг ишини алгышлајырды. Анчаг бир дәфә дә олсун, Азәрбајчанын адыны чәкмәди.

Чыхышындан сонра бизи гәбул етмәлиди. Ајәтулланын гәбул отағында Русија Федерасијасынын Али Совети Милләтләр Советинин сәдри депутат Рамазан Абдулатиповла саламлашдыг. Мән салам вердим вә салам алдым. Јанында Русија парламент нүмајәндәләри дә вар иди. Орадача хаһиш етдим ки, «Вести» вә «Останкино» верилишләри Азәрбајчан һаггында дүзкүн мәʼлумат вермир, ермәни тәчавүзүнүн тәрәфиндә чыхыш едир. Телевизија верилишләри ермәни вә ермәнипәрәст адамларын әлинә кечиб. Азәрбајчанын милләт вәкили кими бу мәсәләјә Русија парламентиндә бахылмасыны хаһиш етдим. О да шикајәт еләди ки, Русија телевизијасы бизим парламент хәбәрләрини дә дүзкүн ишыгландырмыр. Чавабындан наразы галдығымы билдирдим вә бизи дәʼвәт олундуғумуз отаға кечдик. Ајәтулла Хаменеји бир аз бундан габаг бу отагда једди нәфәр кәнчин кәбинини кәсирди. Илдә бир дәфә, ингилабын јубилеј күнләриндә белә мәрасим олур. Мәʼлум олду ки, о, өзүнү пис һисс едир, кәлә билмәјәчәк.

Башга бир тәнтәнәли мәчлисдә бизим адымыздан Бабахан Бөјүккишијев чыхыш етди. Олдугча сәмими гаршыланды. О, учә күрсүдән рус-ермәни һәрби бирләшмәләринин кәнч Азәрбајчан республикасынын башына ачдығы хәјанәтләрдән мисалларла данышды. Һөрмәтли профессор Ағамуса мүәллим, Мәзаһир Сүлејманзадә вә мән габагда әјләшиб бардаш гурмушдуг. Мәрасимин ахырында чамаата шам јемәји кәтирдиләр. Лакин биз јердә отура-отура сүфрәдә чөрәк јемәји өјрәшмәдијимиз үчүн дедик ки, бир аз бундан габаг шам еләмишик. Јенә биздән әл чәкмир, шам јемәјимизи автобуса белә кәтирмәк истәјирдиләр. Һәдсиз гонагпәрвәрлик бизи даһа да утандырырды. Биз биртәһәр инандырa билдик ки, тохуг вә о кечә ач јатасы олдуг. Ағамуса мүәллим сигар чәкир, бирини дә мәнә тәклиф едирди.

Сәһәриси Мәзаһир Сүлејманзадәни, Рауф Мәммәдзадәни вә Бабахан Бөјүккишијеви Тәбризә јола салыб гајытдым. Мән Тәбризи бир ил габаг көрдүјүм үчүн Теһранда галасы олдум. Кечән дәфә В. Ваһабзадә, Р. Әлијев, Г. Гасымзадә, Ч. Новрузла бирликдә Тәбриздә олдуғумуздан, устад Шәһријарын мәгбәрәсини, евини зијарәтимиздән, оғлу вә гызлары илә көрүшләримиздән данышдым вә хаһиш етдим ки, мәним әвәзимдән дә Устадын мәгбәрәсини зијарәт етсинләр. Тәбризә һәмин күн бәрк гар јағмышды. Теһранда исә ахшамлар кој курулдајыр, јағыш јағыр, сәһәриси күн чыхырды. Јаз һавасыјды.

Гум шәһәриндә бүтүн Иранда мәшһур олан көркәмли бир китабханачынын тәшкил етдији әлјазмалар фондунда олдуг, китабхана рәфләринә бахдыг. Өләндә вәсијјәт едибмиш ки, мәзарыны китабхананын ичиндә, гапынын кирәчәјиндә басдырсынлар. Һәр ким бураја кәләчәксә, гој о гәбрин үстән аддајыб кечсин. Китаба, халгын гәдим мәдәнијјәтинә бөјүк мәһәббәт ојадан бу көркәмли адамын гәбри китабхананын ичиндә, гапынын ағзында шүшә бир өртүкдә һифз олунур. Гумлулар һәмишә онун хатирәсини јад едир, бу китаб мәʼбәдинә мүгәддәс јер кими, мәсчид кими, шаһ сарајы кими, бәлкә ондан да артыг бахырлар. Иранда «мүгәддәс кәлам», «мүгәддәс китаб», «мүгәддәс мәзар», «мүгәддәс јер» сөзләрини тез-тез ешидирдик. Бу, халгын өз милли сәрвәтләринә гијмәт вермәк бачарығындан ирәли кәлир, мүгәддәсләшдирмәји бачарырлар. Үлвиләшдирирләр. Беләликлә, өзләри дә бөјүјүр, бир дамлада бир дәрја тутуму көрүрләр. Вар-дөвләтини китаб мәдәнијјәтимизә һәср едән Салман Мүмтаз һәлә дә унудулмуш галыр. Билмирәм, нә үчүн һәлә индијәдәк Әлјазмалар институтуна, јахуд китабханаја онун ады верилмир!

Нәһајәт, февралын 11-и, 22 Бәһмән күнү Азадлыг мејданында кечирилән ел шәнлији кәлиб чатды. Бәлкә дә сөзүн һәгиги мәʼнасында шәһәр Мејдана ахыб төкүлмүшдү. Биз гонаглары трибунанын ложаларында әјләшдирдиләр. Бир аз сонра Иран Ислам Республикасынын Президенти Чәнаб Һашими Рәфсәнчани шәхси вертолјоту илә кәлиб Мејданын кәнарында јерә енди вә онун үчүн ајрылмыш лођаја кечди.

Мејданда шәһидләрин ушаглары үч сырада јашыл, гырмызы, ағ палтар кејмишдиләр. Бөјүк оркестрин мүшајиәтилә онлар әлләриндәки балача сачаглы бајраглары јелләдир вә анд ичирдиләр. Президент ингилабын јубилеји мүнасибәтилә Мејдана јығышанлары, шәһид ушагларыны тәбрик едиб, Иранын мүстәгиллији намина јени вәзифәләрдән данышды. Бунунла да тәнтәнәли көрүш сона чатды. Һәмин күнләрдә радиода, телевизијада вә мәтбуатда ингилаба һәср олунмуш материаллар верилир, шаһ режиминә гаршы дөјүшләрдән сәнәдли филмләр көстәрилирди.

Чәнаб Шеʼрдустун рәһбәрлик етдији бу бөјүк дөвләт тәдбириндә бизә хүсуси гајғы көстәрән кәнчләрин һәрәси бир чүрә сәмимилији вә истиганлылығы илә јадымызда галды: Мөһсүн Һафизифәр, Ағаји Бајаты, Ағаји Әлирза, Ағаји Һичази, Ағаји Рза Давуд, Ағаји Сәччад, Ағаји Һүсејн хан. Онларын һамысы Ираг — Иран мүһарибәсинин иштиракчылары идиләр. Һәлә бәʼзиләринин бәдәниндә гәлпә вар иди. Мәнә елә кәлир, онлар Азәрбајчана ермәни тәчавүзүнү көзәл билирдиләр.

Әлбәттә, көркин мәгамлар да олурду. Бир сөһбәт заманы мәнә дедиләр ки, сизин президентиниз Әбүлфәз Елчибәј Иранын хәритәдән позмаг истәјир. Дедим, ким дејир? Үмуми ешитдијини билдирди. Баша салырдым ки, Елчибәј нәинки бизим илк милли президентимизди, һәм дә халг һәрәкатынын башчысыды. Халг тәрәфиндән дә, орду тәрәфиндән дә севилир. Өзү дә шәргшүнас алимди. Мән ону тәʼгиб илләриндән таныјырам вә севирәм. Онун сәмимијјәтлә дедији сөзләри тәрсинә јозуб јајмаг һәр ики өлкәнин зиддинәдир. Әксинә, парламент спикеринин Ирана кедиб-кәлишиндән сонра сијаси иглим истиләшир. Иранын Азәрбајчандакы вә Азәрбајчанын Ирандакы сәфирликләри бу мәсәләјә хүсуси әһәмијјәт верирләр. Азәрбајчанда бир сыра назирликләр вә комитә рәһбәрләри әлагәләримизин даһа да кенишләнмәсинә чалышырлар.

Әлифба барәдә дејирдиләр. Јенә изаһ етмәјә чалышырдым ки, 70 илдә Совет һакимијјәти бизим әлифбамызы дәјишди, сојкөкүмүзү, фамилијамызы дәјишди, милли мәнсубијјәтимизи дәјишди вә с. Рус империјасы Низамиси, Фүзулиси олан бир халгы јалныз Совет һакимијјәти илләриндә әлифба мәдәнијјәти газанан халглар сырасына гатмышды. Мәдәнијјәт тарихимиз 1920-чи илдән бу јана һесабланырды, һеч онда еʼтираз еләјән јох иди. Әрәб графикасы, фарс дили бизим тәһсил очагларында кениш тәдрис едилир. Бизим арзумуз одур ки, Иранын мәшһур шәһәрләриндә, Тәбриз университетиндә түрк дили, түрк әдәбијјаты тәдрис едилсин. Биз кедиб дәрс дејәк, Иран алимләри кәлиб биздә дәрс десинләр. Бунун нәји писди?

Буна бәнзәр сөһбәтләримиз гәтијјән ингилаб бајрамы күнләриндә сәмимијјәтимизә хәләл кәтирмирди. Бәлкә дә биз бу сөһбәтләри еләмәсәјдик, сәмими олмаздыг.

Јухарыда дедијим кими, 54 өлкәдән ислам ингилабынын јубилејини тәбрикә гонаглар, достлар дәʼвәт едилмишдиләр. Биз дә онларын арасында. Гоншулугда — биз онларын ән јахыны, тарихдә — биз онларын ән гәдимијик.

Теһран — Бакы.
Март 1993.